

נהלת שבט אשר: Ấתרים וגבולות

מבוא

במאמר זה ייושה ניסיון לסכם את מצב המחקר בנושא נחלה שבט אשר (יהושע יט, כד-לא) ולהבהיר חלק מהסתוגיות הקשורות לנושא, ותובא הצעה לתוואי הגבול ולזיהוי המקומות הנזכרים בתיאור הנחלה, כאשר הנתונים מאפשרים פתרונות שונים תבסס ההכרעה על שלוש הנחות יסוד:

- א. שתחומי הנחלה והגבולות בינוין توאמים את המבנה האוגרפי של הארץ ובעיקר את המבנה הפיזי של הרים, גבעות ועמקים;
- ב. שהרישימות הטופוגרפיות המצריות ובעיקר זו של תחומיים השלישית מוסדרות בסדר אוגרפי הגוני ולכן יכולות להיות לעזר בבאונו להזות מקומות הנזכרים במקרא;
- ג. שנחלה אשר כוללת אזור הררי ובדומה מרבית נחלות השבטים גרעין הנחלה היה באזור הררי זה – הנחה זו מתבססת בעיקר על תוכאות הסקר הארכאולוגי המפורט שנערך בגליל המערבי על ידי חוליה של הסקר הארכאולוגי של ישראל שבראש עמד כותב שורות אלה.

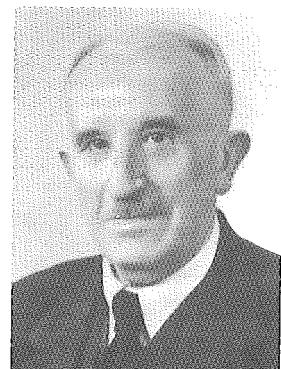
מאמר זה הופיע באנגלית בשניים קליפים: 'The Territory of the Tribe of Asher', T. Eskola & E. Junkala (eds.), *From the Ancient Sites of Israel: Essays on Archaeology, History and Theology in Memory of Aapeli Saarisalo (1896–1986)*, Helsinki 1998, pp. 49–76

העדות הארכאולוגית

בסקר הארכאולוגי של הגליל המערבי נמצאו מספר מקבצים של אתרים קטנים מתקופת הברזל, רובם חדי-תקופתיים.¹ מקבצים אלה תחילתם במרחב של בערך ארבעה קילומטרים מזרחיות לשוליים המורחאים של משיר החרוף. מזרחה יותר יש רצואה שבה היישוב מתקופת הברזל הוא דל יותר, והיא מפרידה בין מקבצי יישוב אלה למקבצים דומים שאיתרו בעבר על ידי יהונתן אהרוןני.² האתרים המערביים מעידים על קיום אוכלוסייה משמעותית בתקופת הברזל באורי התהו של נחלת אשר, והרצואה בעלת היישוב הדל תואמת יפה את התוואי המשוער של הגבול בין נחלת אשר במערב לנחלת נפתלי במזרח, העדות הארכאולוגית מאוזר קטן מראה אףו שבדומה לנחלות שבטים אחרים נחלת אשר כללה מקבצי יישובים בהר, וסביר לנו שגם שגם באזורי האתרים הנחלה כללה תחומי הר. כפי שנראה בהמשך, בחינה מחדש של תיאור הנחלה במקרה אפשרות פירוש המתאים להנחה זו.

תיאור נחלות השבטים, יהושע יג-כא

מוסכם היום שתיאור נחלות השבטים בספר יהושע מרכיב מספר מקורות קדומות. מרכיב אחד של התיאור הוא סקירות גבולות, הצללה שמות מקומות שמהברים ביניהם פעילים ותיירותיים קצריים של מהלך הגבול. מקורו של מרכיב זה על דעת מרבית החוקרים הוא בתעודה אחת. בעבר תארכו רכיבים את התעודה זאת לתקופה הקדם-מלכותית,³ אך הדעה הרווחת היום היא שמקורה בימי הממלכה המאוחדרת,⁴ עם זאת התמונה הગאוגרפית או הgeo-politytic המוצגת בתעודה זו היא בוודאי תוצאה של תהליכי היסטוריים קדומים יותר. המקומות והאזורים שمرכיבים את תיאור הנחלות בספר יהושע נקבעים בדרך כלל בראשיות ערים והם כוללים שמות מקומות המחוירים ולהזיה בויז'ו החיבור בלבד. אלברכט אלט סבר שרשימות הערים בנחלות שמערב לירדן מקורן בשתי תעוזות בלבד, האחת של השבטים הדוריים, יהודה, בנימין, דן ושמעון, והיא הייתה תעודה מנהלית של ממלכת יהודה, והאחרת של שבטי הגליל,

אלברכט אלט

¹ ראה: ר' פרנקל, 'דו"ח בגיןים על הסקר הארכיאולוגי במערבו של הגליל 1976-1979', מ' ידיעה (עורך), הגליל המערבי, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 304-317; הנ"ל, 'הגליל עליון במעבר מתקופת הברונזה המאוחרת לתקופה הברזל', נ' נאמן ו' פינקלשטיין (עורכים), *מנozoות למולוכה, ירושלים 1990*, עמ' 16-33; הנ"ל וכן אג'וב, סקר ארכיאולוגי לישראל: מפת אכוב (1) ומפת חניתה (2), ירושלים תשנ"ג; R. Frankel, N. Getzov, M. Aviam & A. Degani, *Settlement Dynamics and Regional Diversity in Ancient Upper Galilee: Archaeological Survey of Upper Galilee* (forthcoming).

² יהונתן, התנחלות שבטי ישראל בגליל העליון, ירושלים תש"ז.

³ A. Alt, 'Das System der Stammesgrenzen im Buche Josua', *Sellin-Festschrift: Beiträge zur Religionsgeschichte und Archäologie Palästinas*, Leipzig 1927, pp. 13-24 (=idem, *Kleine Schriften*, I, München 1953, pp. 193-202); י' אהרוןני, ארץ ישראל בתקופת המקרא, ירושלים 216-214, עמ' 1962

⁴ W.F. Albright, 'The Topography of the Tribe of Issachar', *ZAW*, n.f. 3 (1926), pp. 225-236, esp. p. 236; idem, 'Book Review of M. Noth *Das Buch Josua*', *JBL*, 37 (1938), p. 266; N. Na'amani, *Borders and Districts in Biblical* .247-235, עמ' 195; י' קלאי, נחלות שבטי ישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 79-95

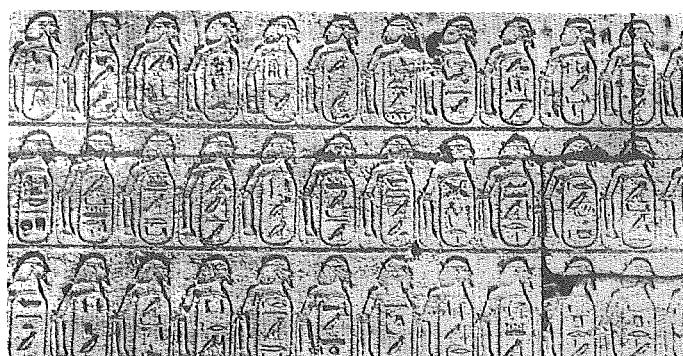
זבולון, יששכר, אשר ונפתלי, וזו הייתה תעודת מנהלתי של פחוות הגליל האשורי שמרכזו היה במגידו, ונסקרה על שם מקום זה מגידו. למנשה ואפרים, השבטים שבין שני גושים אלה, חסרו רישומות ערים, ותיאור נחלותיהם כולל סקירת גבול בלבד. בתיאורי חלק מהנהלות ההפדרה בין סקירות הגבול לרשות הערים היא ברורה (יוזדה, בנימין, זבולון ונפתלי), אולם באחרים הבדל זה אינו חד-משמעותי, זו אחת הסיבות לכך שהמודל של אלט כבר אינו מקובל על כל החוקרים ולדעת רביהם רשות הערים נובעת ממקורות מגוננים.⁵

תיאור נחלת אשר: מקורות חיצוניים ומקורות מקוראים אחרים הקשרורים אליו

בתיאור נחלת אשר מופיעים די מקומות שנותיהם שרדו בשמות מקום ערביים (כרמל, כבול, צור, צידון, אכזיב, עכו ועבדון) כדי לקבוע נחלה זו כוללת את מישור החוף של הגליל ואת הגבעות ממזרחתה לו, אולם יש מחלוקת על היקפה של הנחלה גם בצפון וגם בדרום. כמו כן ברור שתיאור

מתחילת בדורם וממשיך צפונה, אך גם בעניין זה יש הבלבול גישה בין אלה הגורסים שהסדר דרום-צפון הוא עקיב וחד-משמעותי ובין אלה הטוענים שיש חריגים מסדר זה.

מקור מקוראי שללא ספק קשור לתיאור נחלות השבטים הוא הכיבוש (שופטים א, כז-ל). שירוי הכיבוש של מנשה (שם, כז) מופיעים כמעט ללא שניי בתיאור נחלת השבט (יהושע ז, יא), ושירוי

הכיבוש של נפתלי (שופטים א, לא) מופיעים בסוף רשות הערים של שבט זה (יהושע יט, לה), לגבי שבט אשר התמונה דומה. גם שם שירוי הכיבוש משופטים (א, לא) מופיעים בסוף תיאור הנחלה ביהושע (יט, כט-ל), זכירה קלאי טוען שהדיםין בין שתי הרשומות נובע מכך שמקורה במציאות גאוגרפית-היסטוריה דומה.⁶ אולם בשירוי הכיבוש של אשר, בדומה לאלה של שאר השבטים, הדמים בהרכבת הרשימה ביהושע ובשופטים ובסדר השמות אלה מראה בבירור שאין הדבר כך ושתיהן ממשורו בצוותה משכנת מואוד להבדלים בין רשות שירוי הכיבוש של אשר ביהושע לבין שבותים, אלה הוסברו בצוותה משכנת מואוד על ידי נדב נאמן,⁷ והרשימה המקורית הייתה כנראה: מחלב (אַחֲלָב, חלב), אכזיב, עכו, אפק, רחוב.

מקור בעל ערך רב בחקר הגאוגרפיה המקראית הוא הרשימה הטופוגרפית של תחותימים השלישי.⁸

F.M. Cross & G.E. Wright, 'The Boundary and Province Lists of the Kingdom of Judah', *JBL*, 75 (1956), pp. 202-226; נאמן (לעיל, הערת 4), עמ' 75-79.

קלאי (לעיל, הערת 4, עמ' 96).

נאמן, גבולות (לעיל, הערת 4, עמ' 57-60).

L.J. Simons, *Handbook for the Study of Egyptian Topographical Lists Relating to Western Asia*, Leiden 1937, List I; S. Ahituv, *Canaanite Toponyms in Ancient Egyptian Documents*, Leiden 1984

.עמ' 136-145

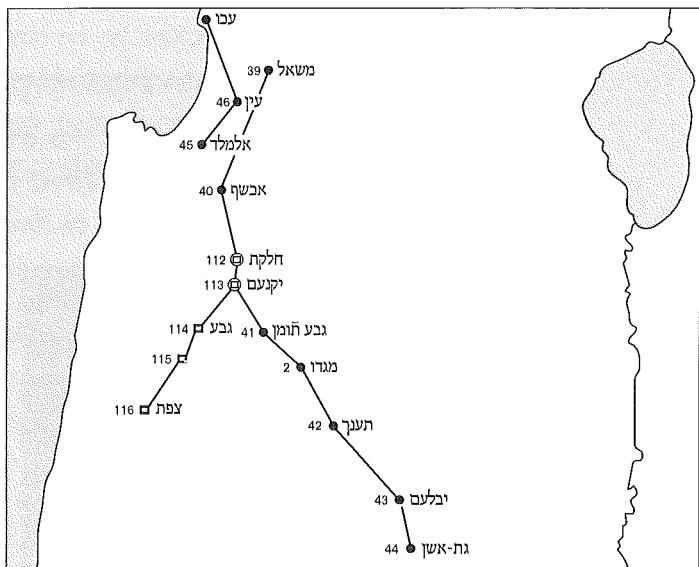
הHAMASH URIM המופיעות בתיאור נחלות אשר נכללו גם בראשיתו של תחומיים, ונביא אותן לפיה מספָרן בראשית תחומיים: (39) מִשָּׁאֵל, (40) אַכְשָׁף, (45) אַלְמָלֶךָ, (47) עֲכוֹ, (112) חָלָקֶת. ניתן למלוד מס' דברים מרשימה זו. השואה לשינוי הביבוש של אשר (שופטים אל; יהושע יט, כט-ל) מראה שעריך אחת בלבד מופיעה בראשית הערים של תחומיים ובשינוי הביבוש של אשר והוא עכו. דבר זה רומז על כך שתני רשימות אלה מתיחסות לאזורים גאוגרפיים שונים: שינוי הביבוש – לאזור שמאכו צפונה, ורשימת תחומיים – לאזור שמאכו דרוםיה, דבר זה תואםיפה את התיאור המקראי.

המש הערים הנכליות בראשיות תחומיים וגם בתייאור הנהלה מופיעות כולן בשני הפסוקים הראשונים של התיאור, וכך שכבך נאמר תיאור הנכלה מתחילה מדרום.

אין ספק שגם הסדר שבו מוזכרים המקומות בראשית תחומיים הוא בעל משמעותם. סדר זה הוסבר בדרכים שונות – כמפורט מסען של צבא מצרים ממש,⁹ כאזרורים מנהלתיהם¹⁰ או כמסלולי מסע אשר לא בהכרח קשורים למסע המלחמה של תחומיים.¹¹ נראה שההצעה שמדובר במסלולי מסע כלליים היא הסבירה ביותר, כיון שבקבוצות רבות של מקומות מופיעות בסדר גאוגרפי אך איןן מctrופות לכדי מהה הגיונית של מסע מלחמה אחד.

אהרון הצע שערים 112-116 הן קבוצה כזאת ולכון זיהה את מס' 112, חילקה של אשר (יהושע יט, כד), בתל קשיש (תל אלקסיס) מצפון למס' 113, יקנעם (תל יקנעם, תל קימון).¹² התוואי המשיך דרומה דרך נחל יקנעם ובכך אהרון הצע פתרון גם למיקומה של צפת המוכרת בתיאור מסעו של תחומיים. אני מבקש להציג שגם הערים 39-47 בראשית תחומיים, שביניהם מופיעות שאר הערים של גלגול אש, מתחום שמי גבאות דוממת – (44)?; 43-39.

¹³ הקבוצה הראונה היא (39) משאל, (40) אכשף (ראה תמונה בעמ' 11), (41) גבע תומן (גבע שמן).

**מפת המקומות
באזור מערב ארץ-
ישראל הנזכרים
ברשימת תחנות מס
השלישי**

W. Helck, *Die Beziehungen zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.*, Wiesbaden 1962, p. 135, map; 9

S. Yelvin, 'The Third District in Thutmose III's List of Palestino-Syrian Towns', *IEA*, 36 (1950), pp. 51–62; 19

¹ Y. Aharoni, *The Land of the Bible*, London 1968, p. 152.

D.A. Redford, 'A Bronze Age Itinerary in Transjordan (Nos. 89–101 of Thutmose III's List of Asiatic Toponyms)', 11.

The Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities, 12 (1982), pp. 55-74

¹² The *Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities*, 12 (1952), pp. 53–71. Y. Aharoni, 'Zephat of Thutmose', *IEJ*, 9 (1959), pp. 110–122.

משלחת של האוניברסיטה הצבאית בראשון לציון, אוניברסיטת בר-אילן, ואוניברסיטת נס ציונה ביקרו בברית המאגדת

וותברול, לתייאר קאר וביבליוגרפיה מפורטת ראה: א' בוחוב, 'יקנעם, חל', אחה"ח

בראה לבלן, בחשורה בראה

3820319027707 (R) - 13

(42) תען, (43) יבלעם וכנראה גם (44) גת-אשן. התוואי מתחיל בצדון, ממשיך דרומה במישור החוף ופונה מזרחה לעמק יזרעאל. במקור הרשימה כללה בוודאי גם את חלקת, יקנעם ומגידו, אך ערים אלה אינן מופיעות בנוסח הסופי מכיוון שלקלת ויקנעם מופיעות במס' 112 ו-113 בקבוצה שהציגו אהרוןוי, ושהוכרנו לעיל ומגידו מופיעה במס' 2, דבר שמקובל להסבירו בכך שהיתה אחת משתי הערים שעמדו בראש המרד שנגדו לחם תחותמים. אשר ליהויה של מס' 41, גבע שמן/גבע תומן, בעבר זהה גבע פרשים (גבע הפיאון) של הורדוס וגבע שמן/גבע תומן הכנעניות במקומות סמוכים;

תל רגב, המזווהה עם
אכשף, מבט מזרום

גבע פרשים – בחדרבת אלחארתיה שליד קיבוץ שער-העמקים, וגביע שמן/גבע תומן – בתל אלעמר, התל שעלה שפט נחל קישון בכניסה לעמק יזרעאל.¹⁴ אולם ממצאים תדים בתל שוש (אבו-ושאה) שליד קיבוץ משמר-העמק מראים בבירור שתל זה הוא גבע פרשים.¹⁵ רפהל גבעון הציע לכן שגביע מס' 114 ברשימה תחותמית היא תל שוש, והתוארי של קבוצה 112-116 (קבוצת אהרוןוי)¹⁶ לא עבר דרומה בנחל יקנעם אלא מזרחה בעמק יזרעאל.¹⁷ אולם סביר יותר ליחס את גבע שמן/גבע תומן (מס' 41) בתל שוש. מקום זה נזכר בקבוצה 39-44 לפניה תען (מס' 42) והוא קרוב גם למגידו, שלשם כנראה הובא קאקה מלך גבע שמן/גבע תומן כדי להתייצב לפניו אמנוחות השני,¹⁸ יש להזכיר אכן להצעת אהרוןוי שגביע מס' 114 היה מדרום ליקנעם.

¹⁴ יבין (לעיל, הערא 10), עמ' 57, הערא 5; ב' מוז, ערים וಗליות בארץ-ישראל, ירושלים תשל"ו, עמ' 114-115.
יבין ואחרים בעקבותיו קראו את הכתב המצרי של מקום זה כגביע שמן. אולם רייני הראה שהקריאת הנכונה היא גבע תומן, ראה: A.F. Rainey, 'Book Review of S. Ahituv, Canaanite Toponyms in Ancient Egyptian Documents', *JAOS*, 107,3 (1984), pp. 534-538, especially p. 536

R. Giveon, 'Geba' (urk. IV, 786,114)', *Göttinger Miszellen*, 49 (1981), pp. 33-35; A. Siegelmann, 'The Identification of Gaba Hippeon', *PEQ*, 116 (1984), pp. 89-93

¹⁵ ראה לעיל, הערא 12.

¹⁶ גבעון (לעיל, הערא 15).

¹⁷ אהרוןוי (לעיל, הערא 3), עמ' 146.

הקבוצה השנייה של ערי אשר בראשית תחותמיס השלישי היא המשך ישיר לקבוצה הקודמת – (45) אלמלך, (46) עין, (47) אף הפעם התוואי הוא מדרום לצפון.

נחלת אשר (יהושע יט, כד-לא)

וַיְהִי גָּבוֹלָם חֲלַקְתָּ [תְּرֵגֶם הַשְׁבָעִים: מְחַלְקַת]... וַיַּפְגַּע בְּכַרְמֵל הַיָּמָה וּבְשִׁיחָרוֹ לְבָנָת. וַיָּשֶׁב [הַגְּבוֹל]
אֲנוֹרָח הַשְׁמֵלָשׁ בֵּית דָגֶן (יהושע יט, כד-כו)

תיאור הנהלה מתחילה בעיר חלקת, ובמרבית הגרסאות של תרגום השבעיים לפני חלקת מופיעה המילה 'מן', ופסוקכו (בנוסחת המסורה) פותח בפסקה 'ישב [הגבול] מזרחה המשמש בית דגן'. המושג 'שב' מופיע גם בתיאורי נחלות זבולון (שם, פסוק יט) ונפתחי (שם, פסוק לד) ובשני המקרים המובן הוא שהגבול שב לנΚודת המוצא וממשיך ממש בכיוון הפו. בתיאור נחלת זבולון הגבול שב למקום שמננו תיאור הגבול מתחילה, שיד, ובתיאור נחלת נפתלי הגבול מתחילה בחלק אך שב אל אוניות תבור. במקורה זה הנהלה היא שנייה מקומות אלה קרובים זה לזה.¹⁹ לכן חוקרים הניחו שתיאור נחלת אשר בניו בצורה דומה, ושהתיאור מתחילה בחלוקת נ侃ודת המוצא. שם תואר הגבול הדרומי בכיוון מערב: יפגע בכרמל הימה ובשיחור לבנת, ואו 'שב' מזרחה המשמש בית דגן,²⁰ מקום שחייב לבן להיות בקרבת חלקת. שם תואר הגבול המזרחי בכיוון צפון. שיחור הוא מונה מצרי לנחל, ושני נחלים שונים הוצאו בגבול הדרומי של הנהלה, לפי גישה אחת, שהסתמכה בחלוקת על הנהלה שהעיר דור נכללה בנחלת אשר (יהושע יז, יא), הוצע ששיחור לבנת הוא נחל התנינים (נהר אידפללה ונהר איזורקה), ושחר הכרמל נכללו כולם בנחלת אשר.²¹ אך נראה שהפסקה 'פגע בכרמל', בדומה לפוסקים האחרים בתיאורי נהרות שונים שהמנוחה 'פגע' מופיע בהם, מציבה על כך שהכרמל הוא מחוון לנחלת, ולכן יש לקבל את ההצעה שישיחור לבנת הוא הקישון,²² ממערב לכרכמל, ואם כן סביר שלבנת היא תל אבו-הואם, הנמצא בשפה הקדום של נחל זה. לפיכך את הכרמל, והם יישלח לאורך נחל הקישון בפינה הדרומית-מזרחת של הנהלה. ההצעות העיקריות הן חלקת יש לחפש לאורך נחל הקישון כבר לעיל. יש להעדיף את הזיהוי של חלקת בתל קישי, וזאת של אהרוןី בתל קישי, שנזכרה כבר לעיל. יש להעדיף את הזיהוי של חלקת בתל קישי, וזאת משתי סיבות: זיהוי זה נתמך על ידי הנתונים מרשימת תחותמיס השלישי, והוא توأم את ההגינוי הגאוגרפי של האזור. הגבול המזרחי שהחלכו צפונה מתל קישי משאיר בתוך הנהלה את כל הגבעות שממערב לעמק יוזעאל, שבמרכזן היום טבעון. אם חלקת מזויה בתל רגב הנהלה אינה כוללת גבעות בכלל, ואם היא מזויה בתל אלעמר הגובל חוצה את הגבעות.

A. Saarisalo, *The Boundary between Issachar and Naphtali: An Archaeological and Literary Study of Israel's Settlement in Canaan*, Helsinki 1927, pp. 122–123, 127 19

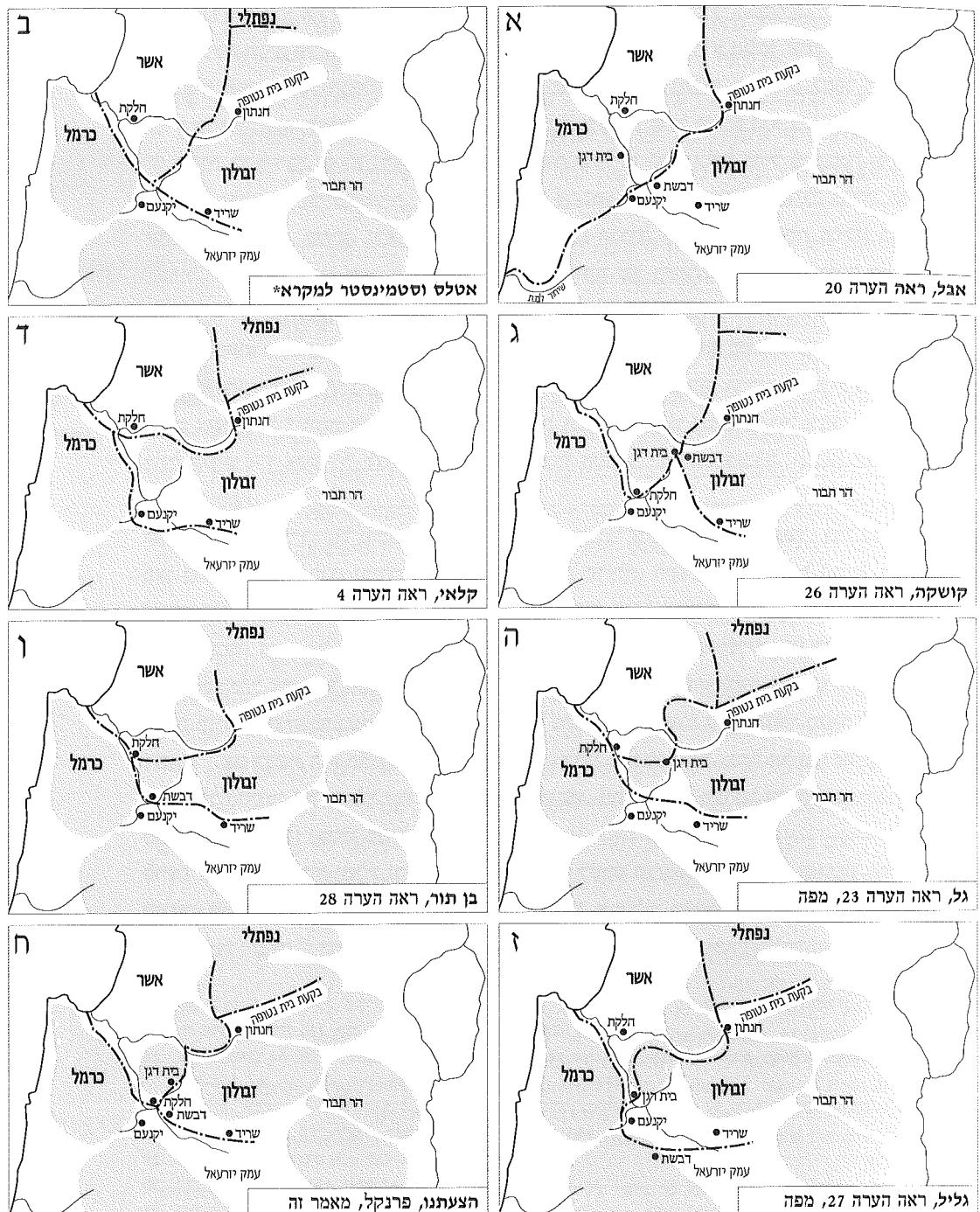
F.M. Abel, *Géographie de la Palestine*, II, Paris 1967² (Paris 1938), map III 20

B. Mazar, *Historical Atlas of Palestine 2000–333 BC: Israel in Biblical Times*, Tel Aviv & Jerusalem 1941, map 5 21

A. Alt, 'Das Institut im Jahre 1928', *PJB*, 25 (1929), pp. 5–59, esp. pp. 38–39 22

צ' גל, הגליל התתיתון: גיאוגרפיה יישובית בתקופת המקרא, תל-אביב 1990, עמ' 136–135. 23

הצעות לגבול הדרומי והדרום-מזרחי של נחלת אשר

ההצעות ליזיהו בית-ידגן הן חורבות בוצין,²⁴ בית-ישערים²⁵ ותל טבעון²⁶ – שלושתן נקודות הגיוניות שניתן לראות מהן את המשך הגבול, שuber ודאי בשולי העמק ולרגלי הגבעות. לפניו כעשר שנים פירש גרשון גليل את הכתובים בצורה אחרת.²⁷ הוא מקבל שתל קשייש הוא הפינה הדרומית-מזרחת של הנחלה אך טוען שהמונה 'שב' בתיאורי נחלות השבטים בספר יהושע מובנו תמיד שהגביל חור לנקודה שבפינה הנחלה, וכך הוא מציע שתל קשייש הוא בית-ידגן, ושאת חלקת יש לזהות בתל רגב. אולם נראה שמעט הדוגמאות שעליין הנחוו של גليل מתבססת אין בהן כדי לקבוע הכללה כה חד-משמעות. למעשה הטיעון מתבסס על תיאור נחלת נפתלי בלבד. הגבול שבשם לאזנות תבור, שהיא, ולא חוף, מתחוה את פינת הגבול. במקרה של נחלת זבולון הגבול חור לשריד, המקום שםנו יצא. כפי שנאמר כבר, עדותה של רשימת תחותימות צריכה להכריע כאן בובאנו לזהות את חלקת בתל קשייש. אמנם נשאלת השאלה מדוע בתיאורי נחלות נפתלי ואשר נזקקו לנקודת מוצא נוספת. אשר לנפתלי, סביר שהגביל יצא מחד תבור אך כיון שהחר גודל מכדי להוות נקודת מוצא נוספת. הרוי לעומת שריד (תל שודוד) בנחלת זבולון, שםנו נשקף הגבול בשני הכוונים, הנה מثال קשייש אין אפשרות לצפות אל המשך הגבול המזרחי במהלכו צפונה, ומכאן הצורך להוטיף נקודה נוספת.

האזור הדרומי-מערבי של נחלת זבולון גובל באוזור הדרומי-מזרחי של נחלת אשר, ועל כן לדון כאן בחלק זה של נחלת זבולון, גם עליון חלוקות הדעות. הקטע המערבי של הגבול הדרומי של זבולון (הגבול בין נחלת זבולון ומנשה) תואר כך: 'זיהי גבול נחלתם עד שריד. וצלה גבולם ליה... ופגע בלבשת ופגע אל הנחל אשר על פני יקנעם' יהושע יט, י-יא). שריד היה ללא ספק תל שודוד וסביר שהנהחל אשר על פני יקנעם' הוא הקישון. אולם יש רבים החולקים על זיהוי זה. אמןון בניתוח החיצוע שדבשת היא תל קשייש; כמו בתלים רבים קיים עיר עליונה מקנה לתל צורה של דבשת.²⁸ אם דבשת היא תל קשייש יש לזהות את חלקת מערכה יותר, בתל אל-עמאר או בתל רגב. אם כן הגבול הדרומי של זבולון עבר לאורך נחל הקישון, מثال קשייש מערכה עד חלקת, וחלק מגבעות טבעון אם לא כולן נכללו בנחלת זבולון.

לדעת ארנולד קוشكה נחלת זבולון לא הגיעה כלל לעמק יזרעאל והוא החיצע שננהל אשר על פני יקנעם' הוא נחל בית-לחם (ואדי מוסררה), נחל קטן שמהלכו מהתיכון דרום, והנספח אל הקישון מצפון לתל יקנעם.²⁹ הוא יהיה את דבשת בתל ריסים (תל אדריש)³⁰ מזרחית לנחל וה מול תל טבעון,³¹

²⁴ שם, עמ' 136; א' רבן, סקר ארכיאולוגי של ישראל, מפת נחל (28) 16-23, ירושלים תשמ"ג, אתר 23.

²⁵ גל (לעיל, הערה 23), עמ' 136; רבן (לעיל, הערה 24), אתר 26.

A. Kuschke, 'Kleine Beiträge zur Siedlungsgeschichte der Stämme Asser und Juda', *HTR*, 64 (1971), pp. 26-31.

²⁷ ג' גליל, יג'ע, בית-ידגן והגבול בין נחלת אשר לנחלת זבולון', *קתרה*, 57 (תשורי תשנ"א), עמ' 18-3.

²⁸ בנתור, 'קשייש, תל' (לעיל, הערה 12), במיחוד עמ' 1431.

²⁹ קוشكה (לעיל, הערה 26), עמ' 304-305.

³⁰ רבן (לעיל, הערה 24), אתר 42.

³¹ ראה לעיל, הערה 26.

אבי סאריסaldo

שבו הוא זיהה את בית-ידגן (קוiska החיע שבית-ידגן, בגלל קשר שמו לאל כנעני, היה צריך להימצא במקום שהיה קיים בו יישוב בתקופה הברונזה. אולם לאחרונה הראה איתמר זינגר שדגן הוא אלוהות פלשתית, דבר המאפשר את זההו בית-ידגן גם באתר שיש בו ממצא מתkopפת הברזל בלבד).³² בעיה נוספת היא שיקגום נכללה בין ערי הלויים של שבט זבולון (יוושע כא, לד) וכן כדי לכלול אותה בנחלת זבולון החיע קלאי שהנהל אשר על פניו יקנעם' הוא נחל יקנעם (וודי מליל), הורם מדורות-מורחת לצפון-מערב ונשפך לקישון מצפון לתל יקנעם.³³ גליל, קיבל גישה זו, זיהה את דבשת בגבעות שמדרומים לתל יקנעם.³⁴ אולם גרים אולד הראה שרשימת ערי הלויים של הנחלות הצפוניות היא תוספת מאוחרת לרשימה המקורית, שהייתה מורכבת משלייש-עשרה ערים בלבד בלבד.³⁵ נאמן קיבל את גישתו של אולד, והראה שרשימת ערי הלויים של הנחלות הצפוניות התבססה על תיאורי הנחלות בספר יוושע.³⁶ אם כך הדבר, רשימות ערי הלויים אין רלוונטיות כלל לדין על זיהוי מקומות או מקום גבולות בנחלות אלה.

סביר לנו שהנהל אשר על פניו יקנעם' הוא הקישון, ואם כפי שהוצע כאן חילקת היא תל קישי, דבשת צריכה להימצא מזרחה יותר, כנראה בתל שם (תל אישמאם), כפי שהציעו פליקס מריאן ואחרוני.³⁷ לסיכום, נחלה זבולון מרכזה בהרי נצרת של היום, מצפון לעמק יорעאל, נחלת מנשה מרכזה בהרים שמדרומים לעמק יורעאל, ונהלת אשר – בגבעות שמערב לעמק יורעאל. שכן אין זה הגיוני שיקגום השתיככה לזבולון, אך סביר שלוש הנחלות נפגשו בעמק ושם יש לחשוף את הגבולות ביניהן.

יעיל ובקין ואקלשף (יוושע ט, כה)

חלי וזתה בחירבת ראס עלי (תל חלי המזרחי, תל עלייל),³⁸ אחר המשמר את השם הקדום ובו מצוי מותאים. השם בטן השתמר בשם של חירבת אבטין, ובאונומסטיקון של אוסכויוס מסופר שבטן המקראית נקראה בזמננו (בתקופה הביזנטית) בית-יבטן, כפר הנמצא שמוונה מילימ' מפטולמאיס (עכו).³⁹ בית-יבטן הביזנטית היא בוודאי חירבת אבטין של היום, ושמוונה המילימ' מתייחסים כנראה לאבן המיל השמייני על הכביש מעכו (פטולמאיס) לציפורי (דיוקסירה), שם כנראה פנו לבית-יבטן. בחירבת אבטין נמצאו ארגם חרסים ביזנטיים המאפשרים זיהוי עם בית-יבטן של אוסכויוס, אך לא נמצאו שם חרסים קדומים וכן הוצע לזהות את בטן בתל פר (תל אלפאר, ראה תמונה בעמ' 17).⁴⁰

32 א' זינגר, 'לבית זהותו של דגון אלוהי הפלשתים', קתדרה, 54 (טבת תש"ז), עמ' 17-42.

33 קלאי (לעיל, הערכה 4), עמ' 182.

34 ג'יל (לעיל, הערכה 27).

35 A.G. Auld, 'The "Levitical Cities" — Texts and History', ZAW, 91 (1979), pp. 194-206.
36 נ' נאמן, 'עיוון מחדש ברשימת ערי-הלוויים', ציון, מו' (תשמ"ב), עמ' 237-252.

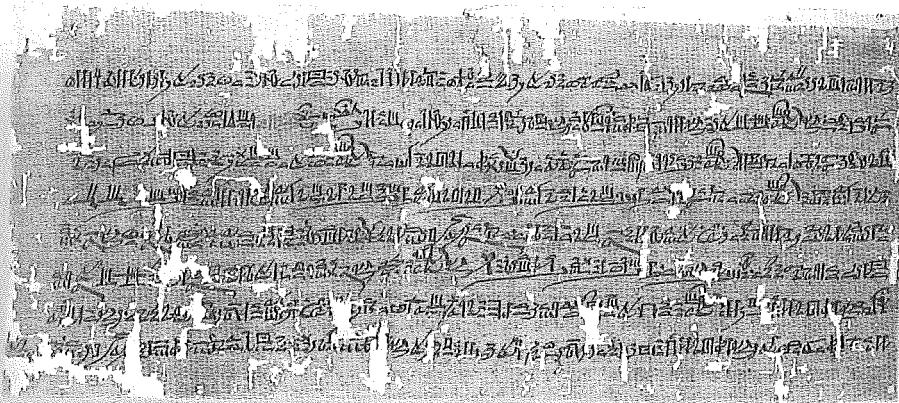
37 אבל (לעיל, הערכה 20), עמ' 301; אהרון (לעיל, הערכה 10), עמ' 375; רבן (לעיל, הערכה 24), אתר 38.

38 אהרון (לעיל, הערכה 3), עמ' 1348; גל (לעיל, הערכה 23), אתר 1.32, עמ' 37-36.

39 Eusebius, *Onomastikon*, (ed. E. Klostermann [GCS, 11, 1]), Hildesheim 1966² (Leipzig 1904), S.V. 'Batnac'
p. 52 line 20.

40 קלאי (לעיל, הערכה 4), עמ' 430. תל פר נחפר על ידי צ' גל ונחשפו בו שכבות מתkopפת הברונזה המאוחרת ותkopפת הברזל. ראה: צ' גל, 'תל פר', ח'א, קג (תשנ"ה), עמ' 29.

אכשף הייתה עיר כנענית חשובה, היא נזכرت בספר יהושע בשני מקומות נוספים (יא, יא; יב, כ), היא נזכרת גם בכתבי המאותיים (מס' E11) וברשימה תחותימית השלישי (מס' 40). בפפירוס ארמייג' 116A, שבו רשימה של מרכדים שהונפקו למרינו,ensi מעמד האצילים לוחמי הרכב, ערי כנען, נזכרו מהאזור הבדווין כאן רק אכשף ומשאל.⁴¹ השיבות רבה יש לעובדה שמכتب מושל/ביסיך אכשף נמצא בארכיוון אלעמרנה (א"ע 367), והעיר נזכרת שם גם במכtab גוטף (א"ע 366). הדבר מלמד שאכשף הייתה מרכזה של אחת מערי הממלכה של כנען. בפפירוס אנטזוי הראשון, נאמר שהסופר, שמஸלוּו עבר בדרך החוף מצפון לדרום עמד על רכס הסולם (הנקרא

פפירוס אנטזוי
(הראשון), איגרת
סופר מצרי מן המאה
השליש-עשרה
לפח"ס – תוכחה
לייריב על בורותו
בגאוגרפיה של ארץ
כנען

בתעדות צלעים/צרעים), בסביבת ראש הנקרה של היום, ואמר: 'בא הראה לי את הדרך לעכו. מיין יצא הדרך לאכשף?'.⁴²

על בסיס נתונים אלה הוצע זהות את אכשף במקומות שונים. אפל סאריסלו הציע לזהותה באחד הגדול הנקרה היום תל כברי, אחר שסאריסלו היה הראשון להבין את השבוטו,⁴³ ושיעור שטופר פפירוס אנטזוי הראשון יצא מאכזיב. אבל ולוקס גולדנברג קיבלו השערה זו ואבל הציע לראות קשר בין אכשף למפשוך (שמו של המעיין שבמרכו התל), של הנחל שורם ממשם, ואולי גם של התל בימי-הביבנים.⁴⁴ ג'ין גרטנינג וויליאם אולבריט ויהו את אכשף בתל כיסון (תל

W. Goleischeff, *Les papyrus hébreux nos. 1115, 116A et 116B de l'Ermitage Imperiale à St. Petersbourg*, 41 St. Petersbourg 1913; C. Epstein, 'A New Appraisal of Some Lines from a Long-Known Papyrus', *JEA*, 49 (1963),

pp. 49–56

ANET, p. 477 42

על חפירות A. Saarisalo, 'Topographical Researches in Galilee II', *JPOS*, 10 (1930), pp. 5–10, esp. pp. 8–10 43

שנעוכו במקום בשנים 1986–1993 ראה: א' קמפניסקי (עורך), כברי: עונת החפירות 1986, תל-אביב 1987; הנ"ל (עורך),

כברי: עונת החפירות 1987, תל-אביב 1988; הנ"ל (עורך), כברי: עונת החפירות 1988, תל-אביב 1989; הנ"ל,

וד' נימאייר (עורכים), כברי: עונת החפירות 1989, תל-אביב 1990; הנ"ל (עורכים), כברי: עונת החפירות 1990, תל-

אביב 1991; הנ"ל (עורכים), כברי: עונת החפירות 1991, תל-אביב 1992; הנ"ל (עורכים), כברי: עונת החפירה

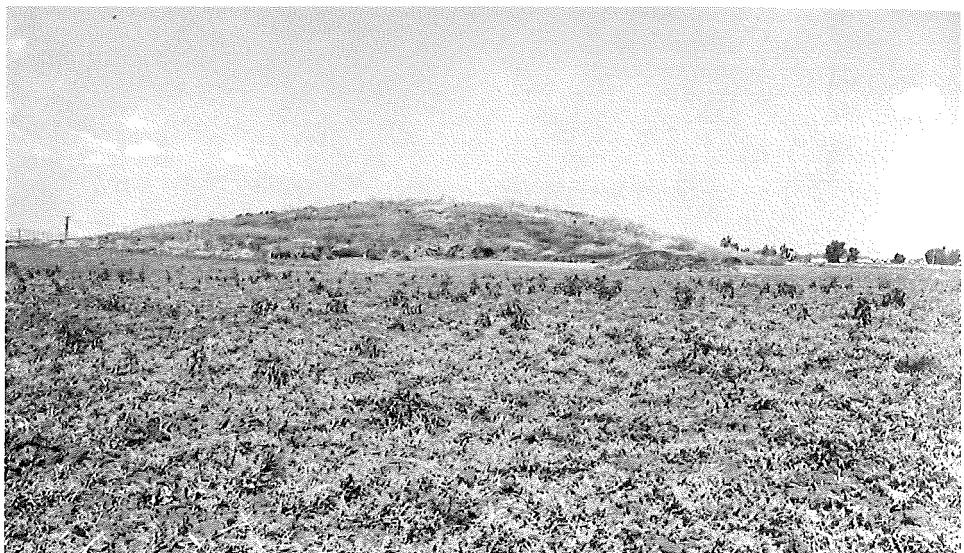
1994, תל-אביב 1993–1992, תל-אביב 43

.237. L.H. Grollenberg, *Atlas of the Bible*, London etc. 1956 44

כיסאן, ראה תמונה בעמ' 18), ובזיהוי זה תמכו גם חופרי האתר הצלבתיים.⁴⁵ אלט הציע לזהותה בתל ביר אלג'רבי הסמוך.⁴⁶ שני מקומות אלה הם מזוהה לעכו, המקום שמנגו יוצאה בודאי הדרך של סופר פפירוס אנטויוני הראשון.

לעומת זאת בנימין מזר ואחרוני הציעו לזהות את אכשף דרומה יותר, בתל רגב.⁴⁷ יש ארבע סיבות להעדיף מקום דרומי יותר מלאה שהציגו אחרים:

א. כפי שהראינו לעיל, ההשוואה בין שיורי היבוש לרשימת הערים של תחותימים השלישי מלמדת שהערים ברשימה תחותימים נמצאות מדרום לעכו, ולכן אין לקבל את הזיהוי בתל כבירי,

תל פר, המזוהה עם
בטן, מבט ממזרח

ב. על פי הסדר בקבוצת הערים הראשונה של תחותימים השלישי משתמש שמאל נמצאת בצפון עמק עכו הדרומי (ראה להלן) ושאכשף דרומית לה.

ג. ממצתבי אלעמרנה עולה שעכו ואכשף היו שתיהן מרכזים של ערי מלוכה ולכן נראה שתל כיסון ותל ביר אלג'רבי קרובים לעכו מכדי שייה אחד מהם מרכזו של עיר מלוכה.

ד. זיהוי בדרום מקום את השלישי המקראית חלי, בטן ואכשף בסמיכות זו לזו. לגבי הדרך של סופר פפירוס אנטויוני הראשון יש לחציבע על קר שגם באונומטיקון של אוסטביס עכו היא המקום שמנוה יוצאים כדי להגיע לבית-בטן, שגם היא בדרום.

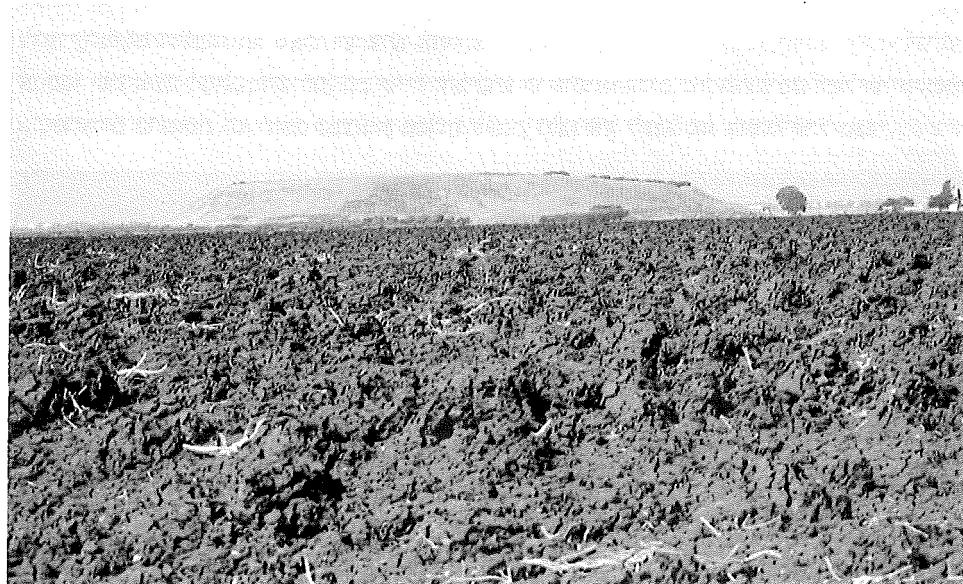
J. Garstang, *Joshua Judges*, London 1931, p. 354; W.F. Albright, 'Archaeological Notes and News of the School in Jerusalem', *BASOR*, 61 (1936), pp. 23–25, esp. p. 24; idem, 'New Egyptian Data on Palestine in the Patriarchal Age', *BASOR*, 81 (1941), pp. 16–21, esp. p. 19, n. 16; J. Briend, 'Akshaph et sa localisation à Tell Keisan', *RB*, 79 (1972), pp. 239–246

A. Alt, 'Das Institute im Jahre 1927', *PJB*, 24 (1928), pp. 5–74, esp. p. 60

45 אחרוני (לעיל, העצה 3, עמ' 344; מזור (לעיל, העצה 21), מפה 5; תל רגב הוא אתר 113 בתוך: א' רון ו' עולמי, סקר ארכיאולוגי של ישראל: מפת חיפה – מורה (23), 24–15, ירושלים תשמ"ג).

אלמלך ועמיעד ומישאל' (יהושע יט, כו)

אם ההסבר שלנו לרשימת תחומיים נכון, יש להփש את אלמלך בחלק הדרומי של עמק עכו הדרומי, ואת מישאל – בחלק הצפוני. אלמלך הוא המקום הראשון בקבוצה 45-47, שהלכה מדרום לצפון,

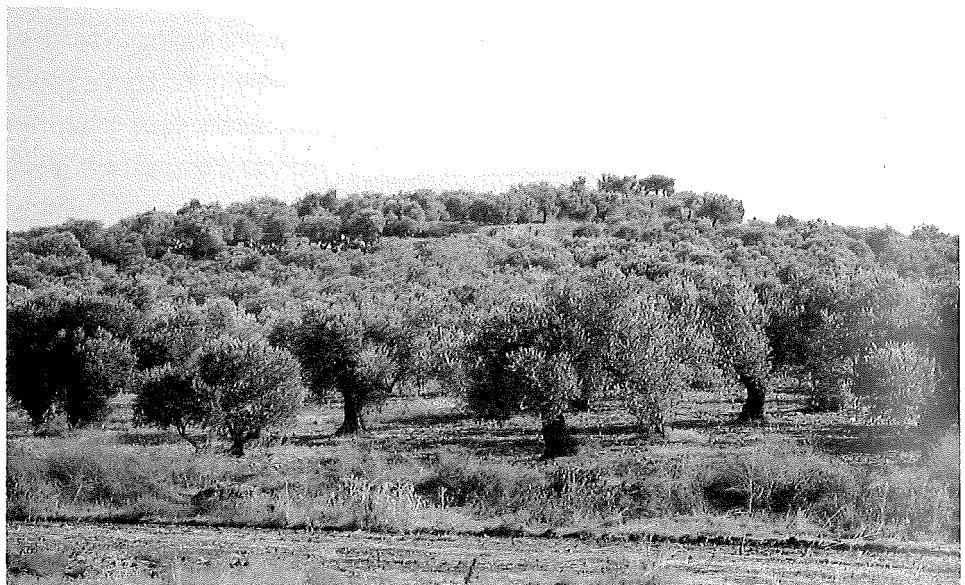

תל כיסון, המזווהה
עם מישאל, מבט
 ממזרח

רأس כלבאן, המזווהה
עם צפת, מבט מצפון.
באופק הכפר ירכא

ומثال הוא הראשון בקבוצה 39-44, שמהלכה מצפון לדרום. שני הזיהויים הסבירים ביותר של יישובים אלה, באתרים שיש בהם ממצא גם מתkopת הברונזה המאוחרת וגם מתkopת הברזל, הם יהו אלמלך בתל נחל בדרום עכו הדרומי,⁴⁸ ויזחיי מושאל, שהיה ללא ספק מקום חשוב, בתל

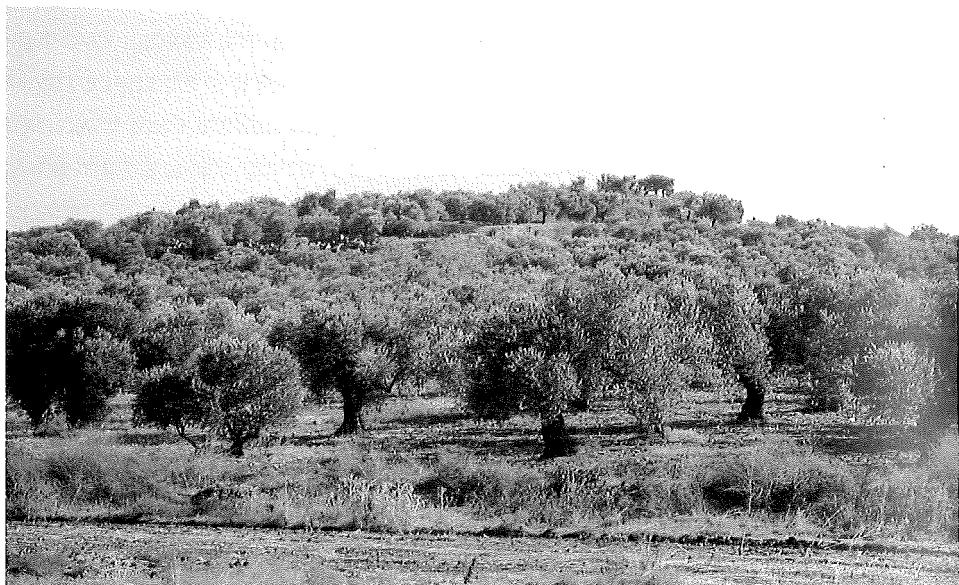
תל עמק (מיימה),
המושחה עם
בית-העמק, מבט
מצפון-מערב

חרבת יען,
המושחה עם ניאיל,
מבט ממערב

⁴⁸ רונן וולמי (לעיל, הערה 47), אתר 33 (סימון האתר במפה הוא קילומטר אחד צפונית מדי). יתכן שהמקום משמר את השם הקדום – במעבר מעברית/ארמית לערבית מ"ם מתחלה לפעים בנו"ן, וב"ף עשויה להפוך לח'א הערבית.

ומשאלו הוא הראשון בקבוצה 39-44, שמהלכה מצפון לדרום. שני היזהויים הסבירים ביותר של יישובים אלה, באתרים שיש בהם ממצא גם מתkopפת הברונזה המאוחרת וגם מתkopפת הברזל, הם זיהוי אלמלך בתל נחל בדורם עמק עכו הדרומי,⁴⁸ וזיהוי משאל, שהיה ללא ספק מקום חשוב, בתל

תל עמק (מיינס),
המושבה עם
בית-העמק, מבט
מצפון-מערב

חרבת יענין,
המושבה עם נעיאל,
מבט ממערב

⁴⁸ רון וולמי (לעיל, הערת 47), אתר 33 (סימון האתר במפה הוא קילומטר אחד צפונית מדי). יתכן שהמקרים משמר את השם הקדום – במעבר מעברית/ארמית לעברית מ"ם מתחלפת לפעמים בנו"ן, וכ"ף עשויה להפוך לחשוף לאrabbi.

כיסון שבצפון עמק עכו הדרומי, הtal הגדל ביותר עמוק זה (ראה תמונה בעמ' 18).⁴⁹ בין שני תלים חשובים אלה אוטרו בסקר מספר מקומות שבהם מצוי מתקופת הברזל, ושניתן להותם את עמד. הסביר ביותר הוא תל אלעדהאם.⁵⁰ זהו אתר גדול שיש דמיון רב בין שמו לשם הקדום.

תל עבדון, מבט
מדרום-מערב

זפגע בובלון ובג יפתח אל' (יהושע יט, כ)

גי יפתח-אל מזוכר גם בסוף תיאור נחלת זבולון: 'ונסב אותו הגבול מצפון תְּגַתֵּן והיו תְּצָאֹתִי גַּי יִפְתָּח־אָל' (שם, פסוק יד).

זיהויים של גי יפתח-אל ושל חנתון קשורים זה בותה. חנתון נזכר במכתבי אלעמרנה (א"ע 8; א"ע 245) וברשימותיו של תגלת פלאסר השלישי,⁵¹ והוא והבזדיי מקום חשוב. בראשית מלחמו בארץ-ישראל, החיע אולבריט לזהות את חנתון בתל רגב ואת גי יפתח-אל בנחל ציפורי (ואדי חלדיה ואדי מלך), הנחל האיתן המנקז את בקעת בית نطופה מפינתה הדרומית-מערבית.⁵² נחל זה זורם בעורוץ עמוק ומרשים התוצאה את הגבעות שמן ערב לבקעה זו, ויוצא למשור החוף ונשפך לנחל הקישון בקרבת תל רגב. בשלב זה סבר אולבריט שנחלה זבולון הגיעה לים. את גַּתֵּל יִהּוּשָׁע יט, טו; שופטים א, ל' למשל הוא מיקם בתל נחל במישור החוף.⁵³ הוא הושפע אולי מהאמור בברכת יעקב (בראשית מט, יג).

J. Briand & J.-B. Humbert, *Tell Keisan (1971–1976)*, Paris 1980 49

רונן וולמי (לעיל, הערה 47), אחר 19.

H. Tadmor, *The Inscriptions of Tiglath-Pileser III King of Assyria*, Jerusalem 1994, p. 82 51

W.F. Albright, 'Contributions to the Historical Geography of Palestine', *AASOR*, 2–3 (1921–1922), pp. 1–46, 52

esp. pp. 23–25

.26 שם, עמ' 53

גם גוסטב דלמן וגם אלט זיהו את גי יפתח-אל בנחל ציפורי,⁵⁴ אך אלט היה הראשון לזהות את תנתון בחל בדוויה (תל חנתון),⁵⁵ הtal המרשימים הממוקם קרוב לתחילתו של נחל ציפורי ובקצהו המערבי של בקעת בית-גטופה.⁵⁶ זיהוי זה התקבל, אולם לפני עשור הצעיר צבי גל זיהוי חדש לגי יפתח-אל בנחל אבלים, המחבר בין הפינה הצפונית-מערבית של בקעת בית-הכרם למישור החוף.⁵⁷ הגעתו מتابסת על שתי טענות עיקריות: האחת היא שבנהל והערבה דרכם קדימה השיטה, דבר אלחוRNAה, שמיabraה בין החורן למישור החוף, והאחרת – שנחל זה היה גובל בין שני אזורים שונים זה מזה בגובה, בתפרושות היישוב וב貌יפים הגאוגרפי. נראה שיש לקבל את טענת גל שהגבעות שמערבה לעמק יזרעאל ואלו שמערבה לבקעת בית-גטופה מהות ייחודית גאוגרפית אחת, אולם לדעתינו שני גושים בגבעות אלה שייכים לא לנחלת זבולון אלא לנחלת אשר, ויש לחזור לפיקד לזיהוי של החוקרים הקודמים שגי יפתח-אל הוא נחל ציפורי. השם יפתח-אל בוודאי מתאים לערוין העמוק והמרשים שבו וורם נחל זה, הקטע המזרחי של הנחל, הקרוב לבקעת בית-גטופה, מהווה גובל בין נחלת זבולון בדרך לנחלת אשר בצפונו, מכיוון שעמק יזרעאל מגיע מערבה יותר מאשר בקעת בית-גטופה, והדבר גם מtabטא בכך שנחלת זבולון השתרעה מערבה מן הקצה המערבי של בקעת בית-גטופה, נחלת זבולון הגיעה לאזור בית-לחם יהושע יט, טו), שמו השתמר עד היום בבית-לחם.⁵⁸ הגובל בין אשר לזבולון עבר כנראה צפונה, בקצתה המערבי של עמק יזרעאל ומזרחה לגבעות של טבעון של היום והגיע לנחל ציפורי, שהוא גי יפתח-אל, בגין הקטן היורד לנחל זה כשלושה קילומטרים מערבה לבית-לחם. שם עבר הגובל בגין יפתח-אל מזרחה עד הגיעו לבקעת בית-גטופה, ושם פנה שוב צפונה בקצתה המערבי של הבקעה ובשוליהם המזרחיים של הגבעות שמערבה לעמק זה. נקודת המפגש בוו שלוש הנחלות – אשר ממערב, זבולון מזרחה, ונפתלי מצפון – הייתה כנראה בפינה הצפונית-מערבית של בקעת בית-גטופה, מצפון לתל חנתון (בדומה למפגש בין אשר, זבולון ומנשה בפינה הדרומית-מערבית של עמק יזרעאל).

...צפונה [תרגום השבעים]: צפת] בית העמך ונעיאל ויצא אל פבול משמאלי' יהושע יט, כו) במקומות המילה הראשונה בקטעו זה, 'צפונה', נכתב בתרגום השבעים בכ"י ותיקנות ובכ"י אלכסנדרינוס – 'צפת', זה שם מקום נפוץ ואין ספק שיש להעדיף את נסח השבעים, כיון שהשינוי מצפון' ל'צפת' לא יכול היה להתרחש ביוניות בעוד שהшибוש התפרק בוודאי יכול להיות תוצאה של העתקה לא נconaה של סופר בעברית. השם כבול (ראה גם: מלכים א ט, יד) שרד בשם של הכפר כאבול, הנמצא במקום גאוגרפי מתאים לזיהוי עם היישוב הקדום, אולם נראה שהיישוב היה באתר גבול, הנמצא בחלק הראשוני של הפסקה, צפונה, ולפיכך לאחר צ'יאטו מבקעת בית-גטופה עבר גבול. 'שמאל' במשמעותו הגאוגרפי הקדום ממשמעו צפון, ולפיכך לאחר צ'יאטו מבקעת בית-גטופה עבר

D.G. Dalman, 'Nach Galilea', *PJB*, 18–19 (1923), pp.10–80, esp. p. 35; A. Alt, 'Das Institut im Jahre 1925'; ibid., 22 (1926), pp. 5–80, esp. p. 63

⁵⁵ אלט (שם).

⁵⁶ גל (לעיל, הערכה 23), אתר 1, 1.38, עמ' 41–39.

⁵⁷ צ' גל, 'גיא יפתחאל – הגובל בין אשר וזבולון', קתדרה, 50 (טבת תשמ"ט), עמ' 30–27.

⁵⁸ רבן (לעיל, הערכה 24), אתר 54.

⁵⁹ צ' גל, 'חרבת ראש זית: מצודה פיניקית בגליל התחתון', קרמוניות, 67–66 (1984), עמ' 55–59.

הגבול בקרבת כבול צפונה, מכיוון שצפת (צפונה) ובית-העמק מופיעות לפני כבול מיקם גל מקומות אלה באתרים שמדרומים לכабול.⁶⁰ אולם אין בין המקומות 'צפת' בית העמק וגעיאל' שמות פועל, שכן אין סיבה לדאות בשלישיה זו חלק מתיאור הגבול, וכי שגראה בהמשך הר' מצפון נמצאים מקומות המשמרים את השמות הקדומים של שלושה זו. בויהו מקרים קדומים הסתמכות על השתרמות השמות הקדומים בודאי עדיפה, והמסקנה במקורה זה היא שהמקומות הנזכרים בתיאור נחלת אשר אינם מופיעים כולם בדוק לפि הסדר האוגרפי. קשה לקבוע את המהלך המדוקדק של הגבול באזור.

זה אך סביר שעבר ממורח לכפר כוכב של הימים.

קשה העליה את האפשרות שהשם צפת השתמר בשם של האתר חירבת צפתה עארוי (ח' צפת עדי), אך הודה שהממצא הארכאולוגי באתר אינו תומך בזיהוי זה, ולכן הצע לחשוף את צפת בתל עלייל המערבי (ח' מצפה,⁶¹ ח'רבת ראש-עליי מערב), וכיון שמיומו של מקום זה על גבעה נשגבת תואם את השם צפת – מצפה,⁶² בתקופות צלבניות מופיע מקום בשם צפת (Saphet), הממוקם ללא ספק בגליל המערבי. פעם אחד המקום מוזכר יחד עם ירכא (Arka) וינוח (Yanot),⁶³ ובמקקרים אחרים עם ירכא (Erchat) ועמקה (Ancre),⁶⁴ ועם כפר יסיף (Cafriasin) ואבו סנן (Busenen).⁶⁵ אחד האתרים החשובים ביותר מתקופת הבROL בגביעות הגליל המערבי הוא ראש כלבאן (נ"צ 2634, 1708).⁶⁶ הנמצא על פסגת גבעה בין ירכא לינוח, והוא אכן מועמדמצוין לזיהוי עם צפת המקראית, והשם מהתקופה הצלבנית שمر אפוא על השם הקדום (ראה תמונה בעמ' 18). אמן אין באתר ממצא מהתקופה הצלבנית אך לעיתים אחרים לא מיושבים מופיעים בתקופות מוקראין צלבניות, ויתכן גם שם האתר עבר כבר למקום סמוך.

לפני התקופה הצלבנית, תופעה המוכרת גם היא.

השם בית-העמק השתמר בשם הכהר עמקה, והמקום זוהה על ידי סאריסלו בתל הסמוך תל מים (תל עמק), שם נתגלה ממצא מתקופת הברונזה המאוחרת ומתקופת הברזל I ו-II.⁶⁷ רן צדוק הצביע על כך שהמובן הדומה של הה"א הסופית בעמקה⁶⁸ ושל הה"א התיכילית ב'העמק' מחזק את הקשר בין השם הקדום של המקום לשמו היום, ומאשש את הזיהוי של המקום בתל מים (ראה תמונה בעמ' 19).⁶⁹ בדומה לכך זהה נסיאל בחירבת יונין (תל נסיאל), תל גדול ומרשים שנחשף בו ממצא מתקופת הברזל I ו-II, ושגם בשמו נשמר השם הקדום (ראה תמונה בעמ' 19).⁷⁰ זיהויים אלה של השלישייה צפת, בית-העמק ונסיאל, יוצרים מקבץ שלishi של גבולות אזורם. מכאן וזה מהו משולש שצלעתיו הן באורך שישה, שבעה וחצי ועשרה קילומטרים.

60 גל (לעיל, הערה 57).

61 קושקה (לעיל, הערה 26), עמ' 305.

R. Röhricht, *Regesta Regni Hierosolymitani (MXCVII-MCCXCI)*, Innsbruck 1893, document 934.

62 שם, תעודה 1002.

63 שם, תעודה 1260.

64 פרנקל, 'דו"ח בגיןם' (לעיל, הערה 1), אטמר 57; צילום של האתר מופיע אצל פרנקל, 'הגליל העליון במערב' (שם), עמ' 26, אoor 3.

65 סאריסלו (לעיל, הערה 43), עמ' 6.

R. Zadok, 'Notes on Modern Palestinian Toponomy', *ZDPV*, 101 (1985), pp. 156–161, esp. p. 157.

A. Saarisalo, 'Topographical Researches in Galilee I', *JPOS*, 9 (1929), pp. 27–40.

66 גל (לעיל, הערה 47), עמ' 2,11.

הистורית אין שום עדות לשיליטה ממלכת ישראל בצדון, והכללת צידון בנחלה בעוד צור נמצאת מחוץ לה אין בה היגיון אגורי או היסטורי. מסיבות אלה יש לקבל את דעתם של אהרוןוי ונאמן שהגבול הצפוני של נחלת אשר היה בנחל הליטני.

עד כה לא הוצע זיהוי המנicha את הדעת לרמלה. אלט וגנות, שסבירו שנייהם שהגבול הצפוני של נחלת אשר עבר הרחק דרומית מנהל הליטני,⁷⁶ הגיעו להזיהוי את אידמה שמצווח לכרכימיאל של היום כרמיה שבנהחלת אשר, מקום שאחרים זיהו בו את הרמה של נפתלי (אהרוןוי הציע להזיהוי את הרמה של נפתלי בחירבת ג'ול (חירבת זיתון אידמה) שבקרבת מקום).⁷⁷ יש עניין בכך שבמפה של זו ולדה מופיע מקומם בשם רמה כחמייה קילומטרים דרומיות-מזרחית לצור; אולם אין המקומם מוסמן כנראה במפות מאוחרות יותר, אך המיפוי של זו ולדה אמין מאוד גם בעת התקיר שלנו בגליל המערבי אימנתנו שמות של מקומות שהוא סימן, ושלו הופיעו במפות מאוחרות יותר.

עיר מבצר צר / עין מבצר צר / מבצר צר' / ווהה על ידי אבל כעיר צור עצמה,⁷⁸ שבתקופת המקרא הייתה עדין על אי, ואילו את חופה זיהה אבל בעיר שעל החוף מול צור, עיר הנזכרת במקורות הקדומים בשם אוזו/אושו, והידועה מאוחר יותר בשם פאלאייטروس ומזהה עם תל רשידיה. אהרוןוי הציע שעיר מבצר צור ותחנה חרד וחזר את הפסוק: 'עיר מבצר צר היא חסה'.⁷⁹ נאמן הציע להבini את הכתוב במפקד יואב - 'המברץ של צור', ובתיאור נחלת אשר - 'המעון של המברץ של צור', ושיער שմבצר זה היה על הליטני על הגבול בין אשר/ישראל לצור. את רמה הוא מיקם מזרחה יותר, גם היא על הליטני או קרוב אליו, ואת חסה - דרומה למבצר של צור על הגבול בין צור לאשר,

אולם הוא לא נקבע בזיהויים מפורטים למקומות אלה.⁸⁰

יש שתי גישות שונות לסוגיות הקשר בין הכתובים הנוגעים לגבול הצפון במפקד יואב בספר שמואל ב לאלה הסוקרים אותו הגבול בתיאור נחלת אשר אשר בספר יהושע. על פי גישה אחת תיאור הגבול הצפוני של אשר לא היה חלק מהתעודה המקורית אלא הועתק מתיאור מפקד יואב; זו הייתה דעתם של אלט, גנות ואהרוןוי.⁸¹ חוקרים אלו סבירו ששאר תיאורי הגבול בייחוש או רישימת נקודות הגבול שעיליה התבטטו - מקומות בתקופה הקדם-מלכותית, והם ראו בשימוש השונה במנוח ישיבת הגבול' עדות נוספת לכך שהחלק זה של התיאור הוא הוסיף מאוחרת. לעומת זאת אולבריט ואחריו קלאי תארכו את תיאור הגבולות לימי הממלכה המאוחדת ומצביעו בקשר ההדוק בין התעודה בייחוש לו שבסמואל ב תיווך לדעתם זו.⁸² נאמן התקדם צעד נוסף והציע שתיאור הגבולות בייחוש התבسط כולם על הנתונים שנאספו במפקד יואב, וש רק רמז לנונגים אלו שרד בתיאור המפקד בספר

M. Noth, 'Studien den historisch-geographischen Dokumenten des Josuabuches', ZDPV, 58 (1935), pp. 185-255, 76

n. esp.; אלט (לעיל, הערכה 3), עמ' 69, הערכה 3.

77 אהרוןוי (לעיל, הערכה 3), עמ' 353.

78 אבל (לעיל, הערכה 20), עמ' 386.

79 אהרוןוי (לעיל, הערכה 3), עמ' 223, הערכה 165.

80 נאמן (לעיל, הערכה 4), עמ' 50, 55-54, הערכה 59, מפה.

81 אלט (לעיל, הערכה 3), עמ' 69, הערכה 3; אהרוןוי (לעיל, הערכה 3), עמ' 220.

82 אולבריט, ביקורת (לעיל, הערכה 4); קלאי (שם), עמ' 235 ואילך.

שמויאל.⁸³ יש להזכיר שלמרות הדמיון בין שתי התעוזות הן רוחקות מלהיות זהות וברור שהתייאור ביהושע לא הועתק ישירות מזה שבשמויאל ב. לא רק שהתייאור ביהושע הגיוני מבחינה אוגרפית, יש בו גם מקומות החסרים בשמויאל (הרמה וחסה). מסיבות אלה נראה שיש לשולב את הגישה הרואה בקטעו זה העתקה משמויאל. אמנם השוני בין משמעות המונח 'ושב' בפסקה זו למשמעותו בשאר הירקוריותיו בתיאור נחלות הגליל עדיין מהוות בעיה, אולם יש גם דמיון רב בין שתי המשמעות; בכל מקרה הכוונה לפניה חדה, ובתгалט ייתכן שימוש במונח אחד בשתי הוראות שונות מעט זו מזו.

...מִתְחַלֵּל אֲפָקֶה וְעַמָּה [תרגום השבעים: עפֹן] נְאָפָק וּלְחָבֶב" (יהושע יט, כט-ל).

הקשר הקרוב בין הפסקה שלפנינו לרשימת שירויי הכיבוש (שופטים א, לא)ណזון כבר לעיל, ולמרות טענותיו של קלאי אין כמעט ספק שפסקה זו הייתה תעודה עצמאית שהוספה לתיאור המקורי של הנחלת. יש לקבל את הצעתו של נאמן שתני התעוזות, זו שבשופטים א והפסקה שלפנינו, מקורן בראשימה של ערים שנכבשו בידי דוד.⁸⁴ 'מִתְחַלֵּל' הוא בודאי שיבוש של 'מחלב', כפי שמעידה הגרסת בשופטים א, 'אֲפָק' ו'לְחָבֶב', המוקם זהה במלחיבה, המוזכרת באגאלים של סנהדריב,⁸⁵ היא הרבת אלמחאלב, הנמצאת קרוב לשף הליטני.⁸⁶ נאמן אמן של זיהוי זה, בטענה שהמקום היה בודאי בתחום צור, ולכן לא ייתכן שדור כבש אותו; הוא הצביע לראות ב'מחלב' את השם המקורי ולזהות את המקום בראש אלאביד/ראש אלבידה, הוא Promontorium Album של פליניוס.⁸⁷ אולם אין

ידייעות על קיום עיר בחצי אי זה ובلتיה אפשרי שמלכת דוד כללה את מלחיבה.

שמה של אכזיב השתרמו בשם זיב,⁸⁸ ובמקומו 'עַמָּה' נכתב בתרגום השבעים 'עכו', ואין ספק בזיהוי של שני מקומות אלה. יש מספר מקומות בשם אפק ושם זה קשור למקור מים.⁸⁹ אפק שבנהלת אשר מוזהה בדרך כלל כטל כורדאני,⁹⁰ הנקרה היום תל אפק, אולם הרainer לעיל שעת שירויי הכיבוש של אשר יש לחפש צפונה מעכו. لكن יש לחזור להצעתו של סארסלו לזוהות את אפק בטל כבירי, האתר הגדול ביוון, והיושב על מקורות המים העשירים ביוטר, באזור שבין הכרמל לבין הגבול הבינלאומי בין ישראל לבנון כיום.⁹¹ את טל כורדאני (טל אפק) יש לזוהות עם עין הרשותה במס' 46 בראשימת תחותימיס השלישי, בין אלמלך (מס' 45) בדורות לעכו (מס' 47) בצפון. עין מופיעה גם בכתבי המאות המאוחרת במס' 10, בין אפק (מס' 9), לאכשף (מס' 11). רחוב זהה בתל אלג'רבי, מזרחה לעכו. לפי הסקר הבריטי שם התל הוא תל אלג'רבי, התל המערבי, והמעיין הסמוך סומן בשם עין אלג'רבי, המעיין המערבי; ואילו במפות המנדטוריות התל סומן כתל אלביר אלג'רבי, תל המעיין המערבי.

⁸³ נאמן (עליל, הערת 4, עמ' 98-102).

⁸⁴ שם, עמ' 96.

⁸⁵ ANET, p. 287.

⁸⁶ אהרון (עליל, הערת 3, עמ' 201; קלאי (עליל, הערת 4, עמ' 187).

⁸⁷ נאמן (עליל, הערת 4, עמ' 60).

⁸⁸ פרנקל וגצוב (עליל, הערת 1), אתר 6.1, עמ' 56-58.

⁸⁹ R. Frankel, 'Aphek', *The Anchor Bible Dictionary*, New York etc. 1992, pp. 275-277.

⁹⁰ A. Alt, 'Das Institut im Jahre 1927', *PJB*, 24 (1928), pp. 5-74, esp. p. 59.

⁹¹ סאריסלו (עליל, הערת 1, עמ' 32), הערת 1, וראה גם הערת 43 לעיל.

למרות המובן הערבי של השם גָּדְבִּי יתכן גם שמקורו בשם רחוב. אולם אולבריטט, שהיה כנראה הראשון לזיהות את רחוב בתל זה, לא ביסס את היזוי על השם וקבע מקום תל ברוחה 'שם היחיד שהוכותב [אולבריטט] היה יכול להשיג מהותם'.⁹² אם הבנתנו את התעדות נכונה, רחוב צריכה להיות צפונה יותר, ואולי יש לקבל את הצעת אהרון שיכיוון שחלק זה של תיאור הנחלה הוא תוספת, רחוב זו ורחוב שבפסוק כה הן מקום אחד.⁹³

מסקנות

נחתת אשר כפי שהיא מתוארת בספר יהושע כללה את מישור החוף מהכרמל עד הליטני (להוציא את העיר צור וstretch קטע סביבה) ואת הגבעות במזרח, כולל כל האזור שמערב לעמק יорעאל וביקעת בית-גטופה. סביר שמחינה יישובית גרעין הנחלה, כמו גרעין נחלות שבטים אחרים, היה באורי הגבעות. בדומה לכך אנו מצאים שנחלת זבולון הייתה גם כן בתחום גאוגרפי ברור ומוגדר: הררי נזרת של היום עם גבול דרומי בעמק יורעאל וצפוני בבקעת בית-גטופה.

מחינה היסטורית מפה זו מציגה את המצב בשלבים המאוחרים של מלכת דוד. אמן רשימת שיורי הכיבוש והוספה כנראה לתיאור המקורי אך ערים אלה נמצאו בתחום הנחלה. שיורי הכיבוש הוסטו לממלכה בימי דוד, אולם דור אחד מאוחר יותר כבר לא היו ערים אלה חלק מהממלכה, כיוזן שנכללו כנראה ב'ערים עיר בארץ הגליל' שבארץ כבוי, שניתנו למלך חירם על ידי שלמה (מלכים א ט, יא-יא). יתכן מאוד שצורתו הלא רגילה של תיאור המחוות התשייע של שלמה (שם ד, טו) קשורה למאורע זה.

אולם אין לפkap בכך שנחלות השבטים הן תחומיים גאו-פוליטיים המשקפים במידה רבה למציאות של תקופות קדומות יותר, ונחתת אשר הייתה בוודאי באיזו צורה המשך לערי הממלכה של עכו ואכשף, שעיליהן anno לומדים ממכתבי אלעמרנה (בדומה לנחלת נפתלי הייתה, לפחות בצד, המשך לעיר הממלכה חזור, ונחלת זבולון – לשמרון).⁹⁴

כל ניסיון להסביר את המעבר מהמצב שמשמעותו אלעמרנה לזה המשתקף במתן נחלות השבטים, זאת אומרת המעבר מתקופת הברונזה המאוחרת לתקופת הברזל, כרוך בקשאים רבים, בغال חילוקי הדעות בין החוקרים לגבי מקורות של שבטי ישראל וראשית התפתחותם. שהר אין הסכמה במחקר אם הגיעו מחוץ לארץ-ישראל או אם מקורם מבין תושבי הארץ; ואם היו במקורות תושבי הארץ – יש הטוענים שנמנגו עם תושבי הערים המכוניות ויש שרואים בהם רועים שגרו בהרים. יתכן גם שהשבטים היו מרכיבים מכל האלמנטים האלה גם יחד. אולם מוסכם היום על מרבית החוקרים שתהליכי גיבושם היה איטי וארוך ולא הסתימים אפילו בימי הממלכה המאוחדת. לא

⁹² אולבריטט (לעיל, העלה 52), עמ' 23.

⁹³ אהרון (לעיל, העלה 2), עמ' 70.

⁹⁴ ראה: נ' נאמן, 'ארץ ישראל במכותבי אל עמאנה', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, 1975, וגם: הניל', 'עדיך עיריה הממלכה המכוניות בתקופת הברונזה המאוחרת ונחלות שבטי ישראל', ציון, נה (תשמ"ז), עמ' 463-488.

גנשה לפטור בעיות אלה כאן ובהעדר מונח מתאים יותר אותם אלמנטים שהיו מאוחר יותר אנשי המלוכה המאוחדת ייקראו כאן בני ישראל תוך הכרה מלאה שסביר ביותר מהם לא כינו כך את עצם.⁹⁵

העדות ההיסטוריה העומדת לרשותנו על הגליל בשלב המעבר מתקופת הברונזה לתקופת הברזל דليلה עוד יותר מזו המצואיה בידינו על אזורים אחרים, וכן כל ניסיון ליצור מודל היסטורי יהיה בהכרח בגדר השערה בלבד ומידע חדש עלול לחייב שינוי מרחיקיlect במודל המוצע.

יש הסוברים שהשם אסר המופיע בתעודות מצריות מימי המלוכה החדשה הוא אשר ורואים בכך עדות לקרמותו של השבט.⁹⁶ אם נכoon הדבר מעניינת במיוחד הכרת השם אסר (אסר) באונומסטיקון של אמונהפה במספר 265, אחרי אשקלון (מס' 262), אשדוד (מס' 263) ועזה (מס' 264) ולפניהם שדרן (מס' 268), סכל (מס' 269) ופלשת (מס' 270).⁹⁷ לגבי האלמנטים האחרים האתניים באזורי הפרטיט באונומסטיקון מרים אولي גם על נוכחות של גויי הים במישור החוף הצפוני ושם המקום בית-דגון מאש אפשרות זו.⁹⁸

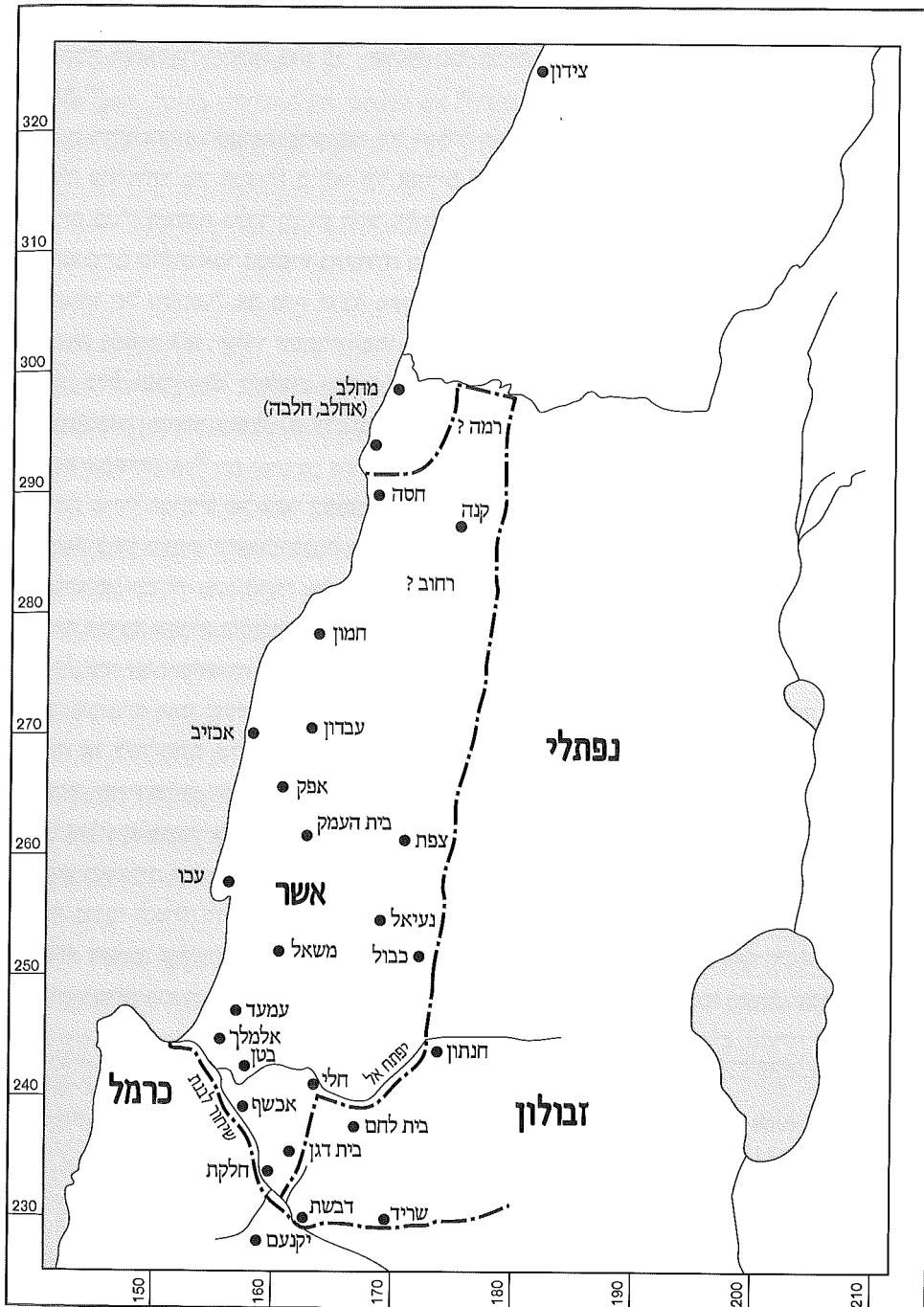
רשימת שינויי הכיבוש של אשר בשופטים א כוללת חמיש ערים מעכו צפונה, וערי מנשה הבנות שם נמצאות כולן בעמק יזרעאל ובעמק הירדן מגידו מזרחה (מיוקמן של שתי הערים שנכללו בשינויי הכיבוש של זבולון איןנו ברור; סביר שגם הן בעמק יזרעאל אך לא תיכלנה בדיוון זה). לא נוכחות באזורה רשותה הערים בין אזורים אלו, אלה שבעמק יזרעאל המערבי ובמשור החוף הדרומי של הגליל. עיר אחת שהעתודות בכתביהם מצביעה על היותה השובهة במיזוח היא אכשף, העדרה מרשותה שינויי הכיבוש רומו שעיר הממלכה של אכשף הפסיקה להתקיים בשלב מוקדם יחסית, ואולי כבר הייתה אז בשליטתם של בני ישראל, אולם יש לציין שאכשף מופיעה ברשימה אחרת: היא אחת מארבע ערי הברית המכוננית בגליל (יהושע יא, א): חצור, מדורן/מירון, שמרון, אכשף. העדות האריאולוגית מראה שהচור של תקופת הברונזה המאוחרת (שבט וו/א/1) נחרטה בשלב מוקדם יחסית. החופרים קבעו שהעיר נחרטה לא יאוחר משנת 1230 לפ"ס,⁹⁹ ולאחרונה חצינו פרחיה בק ומשה כוכבי תאריך מוקדם עוד יותר.¹⁰⁰ נראה לכן כי בדומה לרשות שינויי הכיבוש בשופטים א, המהווה רשימה של ערים שעמדו לשילטה ישראלית בשלב מאוחר, בנראה בימי דוד, רשות ארבע הערים בברית המכוננית בגליל היא רשימה של ערים חשובות שלא היו קיימות כערים עצמאיות בימי

95. לגישות שונות לנושא ראה: י. פינקלשטיין, האריאולוגיה של ההתנחלות והשופטים, [תל-אביב] 1986, ובמיוחד עמ' 264-284; נאן ופינקלשטיין (לעיל, הערה 1).

96. למשל אהרון (לעיל, הערה 3), עמ' 162, 164. אולם יש דעה שקריה וו מוטעית, ראה: W.F. Albright, 'North-Semitic Names in a List of Egyptian Slaves from the Eighteenth Century BC', *JAOS*, 74 (1954), pp. 222-233. Semitic Names in a List of Egyptian Slaves from the Eighteenth Century BC', *JAOS*, 74 (1954), pp. 222-233. ריני מסר לי שלדעתו האות המצרית טו (SW) יכולה להיות לייצג את האות ג' השמית, שהפכה בעברית לשין, וכן המילה המצרית אסר יכול לה夷יצג את שם השבט אשר.

97. A.H. Gardiner, *Ancient Egyptian Onomastica*, I, London 1947, pp. 190-200
98. ראה: יונגר (לעיל, הערה 32).

99. Y. Yadin, *Hazor (The Schweich Lectures of the British Academy)*, London 1972, p. 108
100. P. Beck & M. Kochavi, 'A Dated Assemblage of the Late 13th Century BCE from the Egyptian Residency at Aphek', *Tel Aviv*, 12 (1985), pp. 29-42

מפת אזור נחלת שבת אשר

ודו, וכנראה היו מתחת לשלטונו של בני ישראל כבר לפני כן, תיאור זה הוא ודאי פשוטו; אין בידינו כלים להעריך, למשל, את חלוקם במתරחש של אלמנטים אחרים כגון גויי הים. מכל מקום העדרות המוגבלת העומדת לרשותנו רומות ששבט אשר הופיע תחילה באזורי ההרים של ערי הממלכה עכו ואכשף, ושבשלב מוקדם עבר לידי מישור החוף הדרומי, כולל את כל שטחה של עיר הממלכה אכשף. בשלב מאוחר יותר התקרכבו בני ישראל לצור, ועכו ומישור החוף מצפון לעיר זו עברו לשיטון ישראלי לזמן קצר ביוםיו דוד, אך כבר ביוםיו שלמה חור האזרע לשיטון צור. העובדה שמשיר החוף הדרומי של הגליל והגבאות מזורחה לו היו כנראה בידי בני ישראל לפני ימי הממלכה המאוחדת ונשארו במלכת ישראל גם לאחר מכון מסבירה כנראה את הפירות בתיאור האזרע הדרומי של הנחלות בספר יהושע.

זהויות מוצעים

מקום	מספר נ"צ	שם עברית	שם ערבית
אכזיב	159,272	תל אכזיב	אַזִּיב
אכשף	158,240	תל רגב	תֵּל רְבָג'
אלמלך	156,245	תל נחל	תֵּל נַחַל
אפק	163,268	תל כברי	תֵּל כְּבָרִי
בטן	160,241	תל אלפادر	תֵּל אֶלְפָדָר
בית-ידגן	162,234	חוּרְבַת בֵּית שְׁעָרִים	ח'רבת אלשיח' בריך
בית-העמק	164,263	תל עמק	תֵּל עַמְקָה
	[166,264] במקצת	תל מימאס	תֵּל מִימָס
בית-ילחם	168,238	בית-ילחם הגלילית	בֵּית־יְלָחֵם
דבשת	164,230	תל שם	תֵּל שָׁם
חולבה ורא מהלב			
חלוי	164,241	תל חלי המורתי, תל עלי	ח'רבת ראמ עלי
חולקת	160,232	תל קשיש	תֵּל אַלְקָטִיס
חמון	281,164 ביעין חמולן	ח'רבת אום אל עמוד	[ח'ם השטמו]

שם עברי	שם עברי	נ"צ	מקום
תל בדוויה	תל חנתון	174,243	חנתון
תל רשידיה		170,293	הסה
תל קימון	תל יקנעם	160,230	יקנעם
חרבת ראש זית	חרבת ראש זית	171,253	כבול [להלן והשתמם בכלל 169,252]
ג'בל כרמיל	הר הכרמל	160,225/146,249	כרמל
חרבתא אל מחלב		172,303	מחלב
תשאל	תל כיסון	164,253	תשאל
חרבת עניין	חרבת געיאל	171,255	געיאל
חרבת עבדה (עברון)	תל עבדון	165,272	עבדון
תל כרданיאן	תל אפק	160,250	עין [מהתמים השלישי מס' 46]
תל אלף'יאר	תל עכו	158,253	עכו [להלן והשתמם בערך 156,258]
תל אלארהאם		157,245	עמדו
צידא	צידון	184,329	צדון
ראש כלבאן		170,263	צפת (יהושע יט 27 – צפונה)
א'צור	צור	168,297	צ'ר
קאנא		178,290	קָנָה
תל שדור		172,229	שְׁדֵיד